

УДК 929(612)«1969/2011»

Жанна ІЩЕНКО, Кирило САФОНОВ
(м. Київ)

Муаммар Каддафі та золота епоха Лівії

Розглянуто особливості правління Муаммара Каддафі в Лівії у 1969-2011 рр. Проаналізовано особливості становлення лівійської державності на чолі з М. Каддафі. Особлива увага приділялася аналізу політичної доктрини полковника, яку він виклав у «Зеленій книзі».

Ключові слова: Джамахірія, Велика рукотворна ріка, диктатура, Муаммар Каддафі, Лівія, революція, союз африканських держав.

Післявоєнний парад суверенітетів не оминув і Лівію, яка де-юре отримала незалежність 24 грудня 1951 р., але де-факто лишалось під впливом провідних західних країн. У 1951 р. були укладені угоди про оборону Лівії з Англією, США та Францією, що легалізувало тут військову присутність цих держав. Фактично, це спричинило боротьбу за сфери впливу між США та Сполученим королівством на лівійських теренах. Особливості цього протистояння заслуговують на окреме дослідження, а ми лиш зазначимо, що обидві країни послуговувались цілим арсеналом своїх традиційних економічних та дипломатичних прийомів, що призвело до створення лівійських ворогуючих угруповань. З іншого боку, лівійська еліта використала суперечності між західними державами для зміцнення своєї власної влади [11].

Дослідження проблематики становлення та розвитку державності в Лівії у повоєнний період стало предметом дослідження вітчизняних та зарубіжних істориком. Миронова Г.В. зосередила свою увагу на вивченні особливостей колоніального становища Лівії до приходу до влади Каддафі [11]. Відносини Муаммара Каддафі з західним світом, лівійські економічні та соціальні процеси за часів його правління та після смерті лідера нації комплексно досліджуються Єгоріним А.З. [4,5]. Про трансформацію політичного курсу Каддафі протягом 40-річного перебування при владі йдеться у наукових розвідках Попенкова О.М. [12]. Особливо зацікавленість у західних дослідників викликала «Зелена книга» Лівійського лідера, в якій Каддафі виводить третю світову теорію і критикує два основних устрої, що домінували у тодішньому світі [8]. У стаття Марсії Мері «Лівія вмикає Велику рукотворну річку», опублікованій в американському журналі «The Executive Intelligence Review» проаналізовано один з найбільш грандіозних проектів лідера Джамахірії – перетворення спочатку Лівії на квітучу країну, а згодом, й інших країн континенту [10]. Збірник статей «Близький Схід і сучасність» дає змогу проаналізувати унікальність лівійської політики і намагання Каддафі об'єднатися з іншими державами для втілення в життя своїх планів [5]. Унікальну можливість простежити реакцію африканського населення на особливості становлення лівійської нації за часів правління Муаммара Каддафі

дає праця Джібріна У.Я. «Лівійська політика та природа стилю керівництва Каддафі у становлення Лівії як нації» [3].

Економічно Лівія до Каддафі залежала від Великобританії і США. Американська фінансова та економічна допомога Лівії значно переважала британську, що зумовило проникнення перших у галузі державного управління країни, де раніше панували англійці [12].

У 1968 р. була створена лівійська національна нафтова компанія, яка стала конкурентом іноземним нафтовим компаніям. Лівія стала однією з перших арабських нафтовидобувних країн, які взяли курс на боротьбу із західними компаніями за контроль над своїми нафтовими багатствами. Отже, першим засилля західних нафтових компаній намагався позбавитись король Ідріс [11]. 1 вересня 1969 року в країні відбулася революція, король був зміщений, а до влади прийшов Каддафі. Національно-визвольна вереснева революція «Аль-Фатех» забезпечила Лівію фактичну незалежність від Заходу. Цікаво, що державний переворот майже не мав жертв, спадкоємець престолу відмовився від своїх прав на трон і фактично сам закликав народ Лівії до визнання нової революційної влади. Командування королівської армії було заарештовано. А з нечисленними осередками опору в східній частині країни вдалося впоратися досить швидко. Велику роль, безумовно, відіграла повна підтримка революції більшістю населення. Комендантська година в більшості міст діяла всього два дні, а в деяких містах була скасована вже за дві години. У багатьох містах військові підрозділи пішли в казарми, державні установи працювали як завжди, торгові операції походились у звичному режимі. Аеропорти знову повернулися до звичного графіка роботи. Таким чином революція не викликала економічної чи соціальної кризи в країні [4].

Одразу після приходу до влади Каддафі підтвердив вірність революційним ідеям президента Єгипту Гамалія Абделя Насера та вжив активних дій до об'єднання загальноарабському рівні. Водночас, лівійський лідер дав свою інтерпретацію гаслам Каїра – «Свобода, соціалізм, єдність». Політичні погляди лівійського лідера, ґрунтувались на тогочасному лівійському менталітеті свого народу і репрезентували своєрідний мікс «лівих поглядів» [12].

Плани полковника Каддафі передбачали здобуття незалежності від іноземних держав шляхом об'єднання з іншими сусідськими гігантами. Триполійська хартія 1969 року мала започаткувати об'єднання Єгипту, Сирії та Лівії у Федерацію арабських держав. Проте ці планам залишились проектами, а спроби об'єднання з Єгиптом у серпні 1972 р. та Тунісом у 1974 р., на думку деяких дослідників, зазнали невдачі через претензії лівійського лідера на головну роль у нових державних об'єднаннях. Крім того, Каддафі не довіряв новому президентові Єгипту Анвару Садату після того, як останній не проінформував його про підготовку збройного зіткнення з Ізраїлем у жовтні 1973р. А після того як лівійський лідер переконався у тому, Вихід Єгипту із загальноарабського фронту протистояння Ізраїлю та співпраця зі Сполученими Штатами спричинила розрив відносин з Лівією. Невдачі у спробах загальноарабського об'єднання змусила Каддафі змінити вектор своєї зовнішньої політики. У березні 1972 р. його

найближчий соратник майор Абдусалям Джеллуд підписав у Москві «нафтову угоду», метою якої було співробітництво з СРСР у галузі виробництва та переробки «чорного золота» [12].

В лівійському уряді добре розуміли значення нафтовидобувної індустрії для майбутнього країни. Лівія стала членом ОПЕК. У вересні 1971р. на зустрічі країн цієї організації в Бейруті глава лівійської делегації Абдусалям Джеллуд заявив про намір керівництва Лівії встановити контроль над 51% всієї нафти, що видобувається в країні. У грудні 1971р. Лівія оголосила про націоналізацію власності англійської компанії British Petroleum, а пізніше й американської «Banker Oil Company». А у вересні 1973р. та ж доля спіткала й Shell, Exxon, Texaco, Mobil, Amoseas, Standard Oil of California. 15 березня 1970 р. ухвалено закон про перейменування «LIPETCO» на лівійську національну нафтову корпорацію (LINO-CO). До 1974 р. лівійське керівництво, незважаючи на сильну зовнішню та внутрішню протидію, не без допомоги Радянського Союзу, забезпечило державний контроль над нафтою [12].

Зважаючи на кардинальні зміни у внутрішньо та зовнішньополітичному курсі незалежної Лівії на особливу увагу заслуговує постать її очільника, який сформував власне бачення лівійського шляху та виклав його у «Зеленій книзі» (1975). Цікаво, що Каддафі не був прихильником ані політичної системи США, ані Радянського Союзу. Він розкритикував виборчу систему сучасних західних демократій [4]. Не зважаючи на те, що парламенти традиційно вважаються народним представництвом, лівійській очільник переконує, що вони стали узаконеним бар'єром, що заважає народу здійснювати свою владу та усунули його від участі в політиці, монополізувавши його владу. Жорсткій критиці Каддафі піддав і так звану диктатуру пролетаріату проголошену під час фундації СРСР [8].

«Зелена книга» не лише розкриває ставлення Каддафі до жінок, національних меншин, освіти, але й презентує створений ним новий тип влади під назвою – Джамахірію. На переконання Каддафі Лівійський «експеримент» є «альтернативою капіталістичного матеріалізму та комуністичного атеїзму», пропонує «теорія є ідеологічною зброєю, яке Лівія використовує для захисту режиму всередині країни, а також для поширення свого впливу на країни Сходу та Заходу» [1].

Англійський дослідник Х.Блюшот зауважив, що вся новизна каддафіївської теорії полягає в «персональній інтерпретації основ ісламу» лівійським лідером. Каддафі був впевнений що іслам є фактором соціального прогресу, а закони ісламу – джерелом законодавчої влади. Крім того, націоналізм виражається не лише у прагненні до визволення та рівності, а й у повазі до іншої нації. Наслідком такого бачення стало застосування арабського аналогу для визначення соціалізму. На думку Каддафі, між соціалізмом та ісламом немає протиріч, тому він розглядає «ісламський соціалізм» як ідеальну схему для перетворення світу, а для вітілення цієї ідеї народні маси мають захопити владу на місцях та шляхом вільних виборів обрати членів «народних комітетів». Така «народна революція» за Каддафі є «зразком прямої демократії» замість «представницької демократії з домінуванням одного класу»... і забезпечує «повний суверенітет народу» [1, с. 111]. Економічна

доктрина Каддафі насамперед передбачає часткову націоналізацію, державний контроль цін та продовження співпраці із іноземними компаніями.. Протягом 1978 року виборні комітети переходять до приватних компанії [3].

Невдале об'єднання з арабським світом, звернуло увагу лівійського лідера на усі інші африканські країни, які він планував звільнити від постколоніального синдрому та створити новий Африканський союз, який опирався б на абсолютно нову економічну систему – домінуючою валютою був би не долар, який вже тоді глибоко проник в африканську економічну систему, а нова валюта – “золотий динар”. Насамперед Каддафі прагнув звільнити від долара свій нафтовий ринок. Цей план означав створення абсолютно нової незалежної від західних банків африканської банківської системи і становило пряму загрозу валютній системі Заходу. Цілком зрозуміло, що втілення таких проектів не могли бути допущені західними демократіями.

Іншим масштабним проектом полковника став план по забезпеченню усієї Африки водою. І тут Лівія з її водними ресурсами мала відіграти провідну роль. 28 серпня 1984 року розпочалося будівництво трубопроводу, який з 2008 р. навіть у недобудованій версії вважається найбільшим іригаційним проектом у світі. Але за оцінкою американського часопису «The Executive Intelligence Review» лівійській проект «Велика рукотворна річка» та його цілі суперечать схемам контролю за водою, санкціонованим Світовим банком та Міжнародним валютним фондом [10].

Значна увага приділялась лівійським урядом вирішенню внутрішніх проблем країни. У 1972 р. була заснована Державна фармацевтична корпорація, до відання якої перейшов імпорту та розподіл всередині країни ліків та медичного обладнання. У тому ж році було засновано Державну корпорацію з імпорту та продажу сільськогосподарських машин та обладнання. У 1975 р. виникла державна корпорація з виробництва та розподілу електроенергії з правом на імпорту та експорту промислових та побутових електроприладів, лівійська авіатранспортна компанія та національна компанія морського транспорту. До початку 1980 р. у країні налічувалося 62 державні експортно-імпортні організації, що замінили приватні фірми і дали можливість уряду встановити міцний контроль за зовнішньою торгівлею. Вже на 1987 р. таких організацій стало 215 [12]. Проводячи політику диверсифікації промислового виробництва, лівійський уряд з 1980 р. збільшив експорт товарів національної промисловості з 2-3% до 11-12% від загальної вартості експорту. Основою експорту, як і раніше, залишилася сира нафта. У 80-х рр. головними контрагентами Лівії в експорті були: Італія, ФРН, Нідерланди, Іспанія, Франція, Швейцарія, Великобританія. Імпорту Лівійської Джамахірії постійно зростає як у фізичному, і у вартісному вираженні. До 1990 р. порівняно з 1969 р. він збільшився у 7 разів. Лівія ввозила широку номенклатуру товарів, причому структура імпорту за рік не зазнавала істотних змін. Експортно-імпортні операції Лівії в середині регіону підтримувались лише з невеликою кількістю країн (Алжир, Туніс, Єгипет, Ліван, Туреччина). Основними зовнішньоекономічними партнерами Лівії залишаються провідні країни капіталістичного світу: Італія, ФРН, Франція, Японія, Великобританія, США.

Через брак місцевих кадрів таке співробітництво вимагало присутності у Лівії значної кількості іноземних фахівців, постачання будматеріалів і додаткової документації, що нерідко заважало швидкому виконанню контрактів [12, с. 414].

В 1998 р. було оголошено амністію політичним в'язням, але в ув'язненні залишилися 100 осіб, які звинувачуються в зраді та зв'язками з іноземними державами. Рішення Каддафі було з ентузіазмом сприйняте лівійцями [12, с. 427].

Лідер Лівії дуже своєрідно оцінив відношення до епідемій, традиційне для сучасного світу. У своєму виступі на 64-й сесії Генеральної Асамблеї ООН у 2009 р. він наголосив, що капіталістичні країни відповідальні за створення вірусів та вакцин проти них та наголосив, що на його глибоке переконання не повинні продаватися чи не піддаватися комерціалізації, а ліки та щеплення дітям мають бути безкоштовними [9].

У жовтні 2002 р. Каддафі оголосив про розчарування бездіяльністю Ліги арабських держав (ЛАГ) в об'єднанні арабів та розвитку арабського націоналізму. Водночас лівійський лідер провадив активну міжнародну політику. 13 серпня 2003 р. Лівія в листі до Ради Безпеки ООН повідомила про виконання умов на зняття санкцій, включаючи визнання відповідальності за вибухи, виплату компенсацій та відмову від підтримки тероризму. РБ ООН ухвалила резолюцію про зняття санкції з Лівії. 15 травня 2006 р. Вашингтон відновив відносин з Тріполі та виключив Лівію зі списку країн, які підтримують тероризм [5].

Каддафі розвинув бурхливу представницьку діяльність, роз'їжджаючи європейськими столицями з власним шатром обсягом 135 кв. м., з загоном охоронець-амазонок та у супроводі верблюдиць. У квітні 2004 р., під час візиту до Брюсселя, намет Каддафі було встановлено у парку, що оточує урядовий замок Валь-Дюшес. У 2009 р. відбувся перший офіційний візит Каддафі до Риму. Мінськ надав лівійській делегації місце в одній із державних резиденцій «Заславль»; у Москві намет зібрали на території Тайницького парку. Київ приймав лідера Джамахірії на вул. Липській і мабуть українська гостинність припала Каддафі до душі бо він подарував свій намет тодішньому президентові України Ющенку [5]. Взагалі у Каддафі встановились хороші стосунки з експрезидентом Ющенком і тодішньою прем'єркою Тимошенко, яких він під час візиту до Києва запрошував до свого шатра. В 2018 р. арабське видання Asharq Al-Awsat повідомило про спонсорування режимом Каддафі президентської кампанії Тимошенко в 2010 р [2]. Відносини засновника Джамахірії з урядом Януковича не вирізнялись приязністю. Так Каддафі у 2011 р. фактично відмовився зустрічатись з экс-прем'єр міністру Азарову, переносючи зустріч 5 разів [6].

Внутрішні та зовнішні чинники призвели до дестабілізації ситуації у Лівії 2011 р. 26 лютого рада безпеки ООН приймає резолюцію №1970, яка стосується Лівії з санкціями проти Каддафі і його оточення. У Лівії легітимність цього заходу не визнавалась [7]. Наприкінці березня найближче оточення полковника намагається врятуватись від переслідувань з боку Заходу. 31 березня телеканал Al Arabiya повідомив, що країну залишив, виїхавши до Тунісу, соратник М. Каддафі Абу Заїд Дурдах, який очолював лівійську службу зовнішньої розвідки. Глава

МЗС Лівії Муса Куса, який прибув 31 березня до Лондона, заявив, що «не хоче більше репрезентувати правлячий у Лівії режим і пориває з М. Каддафі через те, що він «відкрив вогонь по співгромадянам країни» [5]. 22 березня 2011 р. журнал «Фокс ньюс» повідомив, що американські військові два тижні перебувають у складі контингенту повстанців, пояснюючи це необхідністю захисту мирного населення та повстанців [5].

Каддафі до останнього не міг змиритись з реакцією провідних країн світу на перетворення у Лівії. Фази протистояння були змінилися прямою агресією західного Альянсу проти режиму Каддафі. До осені вірні режиму війська контролювали лише невелику частину території в центрі та на півдні країни (міста Сирт, Бані-Валід, Себха). Після «визволення» Тріполі протягом кількох тижнів відбувається концентрація сил та ліквідація останніх осередків опору прихильників режиму. Загибель очільника Джамахірії у жовтні 2011 р. стала трагічним результатом його неоднозначного панування.

Очільник Джамахірії Каддафі, його особистість та внесок становлення Лівійської державності, причетність до терористичних організацій досі не має однозначної оцінки. З одного боку його проекти «Велика рукотворна ріка» і «Союз африканських держав» безперечно могли вивести країни африканського континенту на абсолютно новий економічний і політичний рівень. На заваді втіленню цих амбітних планів стали непослідовність в зовнішній і внутрішній політиці, відсутність регулярної армії і деяка відірваність самого Каддафі від тогочасних геополітичних реалій. Питання спрямованої диверсії провідних країн Заходу проти режиму Каддафі для захисту власних інтересів в регіоні та світі як і причетність очільника Джамахірії до фінансування тероризму заслуговує на подальше вивчення. Але не зважаючи на оцінку діяльності Муаммара Каддафі на посту «лідера революції» варто зазначити, що після його трагічної смерті Лівію охопила громадянська війна, що продовжується 11 років, економіка країни зруйнована, впав рівень соціального забезпечення її населення.

Список використаних джерел та літератури

1. Ближний Восток и современность. Сб. статей/ Ред.: Исаев В. А., Филоник А. О. Москва, 1999. Вып. 7. 332 с.
2. Asharq Al-Awsat. Про фінансування Каддафі президентських кампаній Заходу. Інтернет джерело. Режим доступу :<https://english.aawsat.com//home/article/1180061/asharq-al-awsat-series-libya-details-gaddafi's-funding-western-presidential>
3. Джібрін Убале Яхья. Лівійська політика та природа стилю керівництва Каддафі у становлення Лівії як нації. Інтернет джерело. Режим доступу : https://www.researchgate.net/publication/340870391_LIBYAN_POLITICS_AND_THE_NATURE_OF_GADDAFI_LEADERSHIP_STYLE_IN_PROMOTING_LIBYA_AS_A_NATIO
4. Егорин А.З. История Ливии XX век. Москва, 1999. 569 с.
5. Егорин А. З. Каддафи. Хроника убийства. Москва: Изд-во Алгоритм, 2013. 368 с.
6. Интервью экс-премьер министра Н. Азарова Ларри Кингу. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=48FNSpN8wJo>

7. Интервью М. Каддафи телеканалу RKD. 2011 год. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=0T-L6SrC-Ok&list=LL&index=3&t=723s>

8. Каддафи М. Зеленая книга. Триполи, 1975. 110 с.

9. Каддафи М. Речь на 64 сессии Генеральной Ассамблеи ООН. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=HMTj6JG4nNc>

УДК 94:316.62(1-2)(477)«196/198»

Володимир ГРАБІНСЬКИЙ
(м. Київ)

Соціальні практики закритих адміністративно-територіальних одиниць України 1960-1980-х рр.

Досліджується військово-промисловий комплекс як складова системи обороноздатності країни. Висвітлюються особливості соціальних практик стосовно контингенту, що входив до зазначеного утворення.

Ключові слова: військово-промисловий комплекс, обороноздатність держави, внутрішня політика держави.

Науковий керівник: *Даниленко В. М.*, професор кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історико-філософського факультету НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження впливає з зовнішньополітичної ситуації, що склалася навколо територіальної цілісності України, проти якої було здійснено акт агресії з боку Російської Федерації, внаслідок чого в країні триває війна. Особливо гостро постає актуальність дослідження після неправомірних дій, здійснених Російською Федерацією від 24 лютого 2022 року, що завдала численних ударів по території України.

Наявність потужного військово-промислового комплексу може суттєво вплинути на хід протистояння та зміцнити обороноздатність держави. Адже саме завдяки розвиненому військово-промислому комплексу країна може забезпечити потреби оборонних структур та виробляти достатню кількість сучасної зброї та оснащення. Дослідивши ідеологію і механізми формування ВПК провідних країн світу, а також вивчивши соціальний аспект проблеми, ми зможемо розробити чітку стратегію модернізації та розвитку військово-промислового комплексу України.

Метою нашого дослідження є висвітлення соціальних практик військово-промислового комплексу Радянського Союзу на території України в 60-80-х рр. ХХ ст.